

Tengely Adrienn: Az iskolán kívüli népművelés kérdése az egyházmegyei zsinatokon a Horthy-korszakban

A történelem során a felnőttkori művelődés számos formája ismert, mely mindig az adott kor és társadalom sajátos viszonyait tükrözte. A 19. századtól a modernizálódó társadalmi-gazdasági környezetben ennek jelenősége igen megnövekedett (Juhász 2016; T. Kiss 1999, Maróti – Rubovszky – Sári szerk. 1998). Magyarországon kezdetben elsősorban civil szervezetek foglalkoztak ilyen tevékenységgel, de a századfordulótól, s különösen a Horthy-korszakban a kultúrfölény elmélet jegyében már az állam is egyre nagyobb szerepet vállalt ebben: az 123.500/1922. VKM rendelet elrendelte az Iskolánkívüli [sic] Népművelés Országos Bizottságának felállítását, 1924-től pedig az ilyen irányú tevékenység államsegélyben is részesült (T. Kiss 1998. 217-226.; Belovári 2011. 32-48.).

A Katolikus Egyház is felismerte a korban a felnőttkori művelődés, korabeli szóhasználatnál élve az „iskolánkívüli népművelés” jelentőségét. [\[1\]](#) Az egyház társadalmi feladatvállalása a 19. század végétől élénkült meg, elsősorban XIII. Leó pápa (1878-1903) Rerum Novarum kezdetű 1891-es enciklikája hatására, mely először tárgyalta a szociális bajokat és annak katolikus megoldási lehetőségeit. Ez az 1930-as években újabb lendületet vett a hazánkban is megszerveződő Actio Catholica mozgalom és XI. Pius pápa (1922-1939) Quadragesimo Anno kezdetű szociális enciklikája következtében, mely megerősítette és továbbfejlesztette a negyven évvel korábbi pápai gondolatokat (Petrás 2013. 5-8.). A két enciklika hatása a két világháború között a magyar egyházmegyei zsinatokon is érvényesült, s elsősorban ennek tudható be, hogy a zsinati statútumokban kiemelten foglalkoztak az egyház társadalmi szerepvállalásával. [\[2\]](#) Minden zsinat határozottan leszögezte, hogy a modern világban már nem elegendő a papságnak a vallás ügyeivel foglalkozni, hanem a társadalmi életben is szerepet kell vállalnia (Vác 1921. 39. §., 147. §.; Veszprém 1923. 25. §. 1. p.; Vác 1930. 51. §., 57. §.; Székesfehérvár 1934. 381. §.). Ahogy az 1924-es székesfehérvári zsinat megfogalmazta: „... a lelkipásztori kötelesség nem merül ki csupán a templomban és az iskolában. A hitbuzgalmi tevékenységen kívül népművelési, társadalmi, jótékonyosságai, család-, gyermek-, ifjúság-, munkásvédelmi s gazdasági stb. intézmények és mozgalmak az új idők lelkipásztori eszközei, és aki ezektől távol tartja magát, lelkipásztori mulasztást követ el.” (Székesfehérvár 1924. 84. §. 1. p.)

A korban az egyház társadalmi feladatvállalásának egyik legfontosabb területe az iskolán kívüli népművelés volt, melynek elsődleges célját egyértelműen a katolikus társadalom erősítése és a katolikus világnézet terjesztése jelentette. Ezért a zsinatok a papság és a katolikus tanítók elsőrendű kötelességévé tették a népművelési tevékenységben való részvételt: „Az elemi iskolai oktatás a népművelés igényeit ki nem elégítheti; az elemi iskola magasabb fokra való fejlesztése

ez idő szerint nem lehetséges. Miért is szükséges az iskolán kívüli népművelés megszervezése. Az egyház érdeke, hogy ezen népművelés a kat. népnevelés elvein nyugodjék s az egyház népnevelői joga csorbát ne szenvedjen. Mivel népünk lelkében erkölcsi és hazafias szempontból megdöbbentő változások, sőt ijesztő tünetek mutatkoznak, azt – az Actio Catholica szellemében – úgynevezett iskolán kívüli népműveléssel ellensúlyozni, ezen nemzetmentő munkához, annak irányításához s az abba való bekapcsolódáshoz a lelkipásztor, de a hitvallásos iskolának tanítói kara is (belmissió) elsőrendű kötelességének tartsa.” (Veszprém 1934. 245. §. 1-2. p.) A székesfehérvári zsinatok még határozottabban leszögezték: „A pap legelső kötelessége [társadalmi téren] a népművelés.” (Székesfehérvár 1924. 86. §.; Székesfehérvár 1934. 376. §. 1. p.) Ugyanezen elvek tükröződnek a többi zsinat határozataiban is (Veszprém 1923 245. §.; Vác 1930. 308. §. 1-2. p., 316. §. 1. p.; Szombathely 1927. 589. §.; Székesfehérvár 1934. 374. §., 381. §., 320. §.; Győr 1935. 42. §.; Pécs 1936. 126. §.; Esztergom 1941. 62. §.; Eger 1931. 121. §., 154. §. 3. p.).

A zsinatok a népművelést alapvetően a katolikus oktatásügyhöz kapcsolták, annak „kisegítő részének” tekintették, s ebből adódóan ennek hivatalos felügyeletét az egyházmegyei tanfelügyelőségek látták el, a kerületi tanfelügyelőknek éves jelentéseikben a népművelésre is ki kellett térniük (Veszprém 1923. 245. §. 5. p.; Székesfehérvár 1924. 86. §.; Szombathely 1927. 588. §.; Vác 1930. 308. §. 4. p.; Eger 1931. 154. §. 4. p.; Veszprém 1934. 245. §. 7. p.; Székesfehérvár 1934. 334. §.; Eger 1941. 152. §. 5. p.). Úgy tűnik, hogy az egyház féltékenyen őrködött népművelési tevékenysége felekezeti jellege és önállósága fölött, azt nem engedték „besorozni” az állami népművelés rendszerébe, hanem csak megengedték, hogy a népműveléssel foglalkozó katolikus szervek, elsősorban a népakadémiák bekapcsolódhatnak a vármegyei Iskolán kívüli Népművelési Bizottságok munkájába, de csakis úgy, hogy katolikus jellegük nem sérül, s az „a kath. Anyaszentegyház népművelési szellemének kárával nem jár.” (Székesfehérvár 1924. 86. §.; Veszprém 1923 245. §.) [\[3\]](#) Az egyház által támogatott, illetve „működtetett” népművelési tevékenység formái megvalósításában azonban nem volt egységesség, a különböző egyházmegyékben különféle módokon és formákban, illetve tartalmi hangsúlyokkal képzeltek el ezt.

Az egyesületek szerepe a felnőttek oktatásában és nevelésében

Az egyházmegyei zsinatok többsége elsősorban a katolikus egyesületek keretein belül képzelte el az elemi iskolából már kikerült ifjúság és a felnőtt korosztály oktatását és nevelését, ahogy az 1936-os pécsi zsinat megfogalmazta: „A katolikus szellemben való népművelés legyen az egyesületek egyik főfeladata [sic]. Ismeretterjesztő előadásokkal sok kártékony befolyástól lehet a tagokat megmenteni.” (Pécs 1936. 543. §.) Hasonlóképpen látták a veszprémi zsinati atyák is: „(...) legyen az egyleteknek komoly, művelő és nevelő tartalma.” (Veszprém 1923. 29. §. 2. p.) Több ok is indokolta ezt az elképzelést. Egyrészt a 19. században és a 20. század elején a különféle népművelési tevékenység eleve elsősorban egyesületi keretek között zajlott (Gelencsér é. n. 674-702.). Másrészt a 20. század első fele a katolikus egyesületek virágkorának tekinthető, a különböző nemű, korú és társadalmi státuszú csoportok számára létrejövő – vagy éppen minden megkötés nélküli tagsággal működő – különféle társulatok, egyletek, körök átszőtték a katolikus társadalom egészét (Gergely 1999. 155-176., 206-210.), így alkalmasnak látszottak a feladatra, mivel tagjaikon keresztül lehetővé vált a katolikus társadalom szinte minden csoportjának elérése. Egyedül a nagyipari munkásság befolyásolása jelentett ekkor már nehézséget az egyház számára, de egyes zsinatokon ennek orvoslására is történtek kísérletek (pl. Veszprém 1923. 30. §. 1. p.;

Székesfehérvár 1924. 87. §.; Vác 1930. 316. §. 3-6. p.; Székesfehérvár 1934. 378. §.). Harmadrészt már korábban is léteztek kimondottan kulturális célú katolikus szervezetek – elsősorban a katolikus körök és katolikus olvasókörök –, amelyekre most lehetett építeni, s a más jellegű – hitbuzgalmi, társadalmi vagy gazdasági – katolikus egyesületek is végeztek időnként kulturális tevékenységet, például jótékony célú műsoros rendezvényeket, előadásokat szerveztek, illetve sok egyesület saját könyvtárát is fenntartott (Balogh 1998. 41., 122-128., 137-146.; Tengely 2010; Tengely 2014; Tengely 2017). Negyedrészt az egyesületek katolikus jellege garanciát nyújtott arra, hogy a kereteik között zajló nevelő és oktatási tevékenység az egyház számára megfelelő világnézeti síkon fog mozogni, annál is inkább, mert ezekben a helyi papság természetesen nagy befolyással bírt, sőt, sok esetben hivatalosan is vezette azokat, melynek fontosságát a zsinatokon is hangsúlyozták (Szombathely 1927. 270-271. §.; Vác 1930. 316. §. 1. p.).

Sokféle katolikus egyesület működött a 20. század első felében: a szorosan vett hitbuzgalmi társulatok (pl. Oltáregylet, Élő Rózsafüzér Társulat, harmadrendek) mellett működtek szép számmal karitatív (pl. Szent Vince Társulat, Karitás) és társadalmi egyesületek (pl. Katolikus Legényegylet, KALOT), különféle szakmai-érdekvédelmi szervezetek (keresztényszocialista szervezetek, iparos körök) és végül kulturális egyletek, mint a katolikus körök és a katolikus olvasókörök. A zsinatokon a katolikus egyesületek számára kötelezővé tették a népművelési tevékenységben való részvételt, ahogy az 1924-es székesfehérvári zsinat megfogalmazta: „Hangsúlyozza a zsinat, hogy a hitbuzgalmi egyesületek ne maradjanak a vallásgyakorlatoknál, hanem az amúgy is kötelező »jócselekedetek« címén fejtsenek ki templomgondozó, hitvédő, karitatív s más gyakorlati keresztény működést.” (Székesfehérvár 1924. 93. §.) A zsinatok számos olyan katolikus szervezetet felsoroltak, amelyeket különösen alkalmasnak tartottak a felnőttnevelési és népművelési feladatok ellátására: ilyenek voltak például a Katolikus Legényegylet, a Katolikus Tanoncokat Védő Egyesület, a különféle egyéb ifjúsági egyesületek, az Országos Katolikus Nővédő Egyesület, az Országos Katolikus Nőszövetség, a Katolikus Népszövetség, a keresztényszocialista szakmai szervezetek, a katolikus körök és olvasókörök, a különféle jótékonyági szervezetek; majd az 1930-as évektől ezekhez csatlakoztak az időközben megalakult nagy társadalmi egyesületek, a *Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete* (KALOT) és a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ) (Veszprém 1923. 29. §. 1. p.; Szombathely 1927. 393. §.; Vác 1930. 316. §. 1. p.; Eger 1931. 154. §. 3. p.; Eger 1941 152. §.; Székesfehérvár 1934 377. §. 4., 378. §.; Pécs 1936. 540. §.). A katolikus körök tevékenysége eddig is elsősorban a felnőtt korosztály műveltségének emelését célozta, s ezeket az 1934-es székesfehérvári zsinat külön is kiemelte, kötelezve a papságot, hogy legalább hetente egyszer látogasson el a helyiségeikbe (Székesfehérvár 1934. 377. §. 4. p.). De ezeken túl néhány egyházmegyében azt is ajánlották a papságnak, hogy vegyenek aktívan részt a nem felekezeti alapon szerveződő, de hasonló szellemiségű szervezetek – például a cserkészet, a Levente-szervezet, a gazdakörök, az olvasókörök, illetve a keresztény fogyasztási- és hitelszövetkezetek – népművelő és egyéb tevékenységében is a katolikus társadalom erősítése céljából (Szombathely 1927 394. §.; Eger 1931. 154. §. 1. p.; Győr 1935. 42. §., 402. §.; Eger 1941. 152. §. 2. p.).

Az egyesületek népművelési tevékenységének elsődleges célja „a katolikus öntudat nevelése és mélyítése” volt, illetve a baloldali, antiklerikális szellemi áramlatoktól a hívek távol tartása (Veszprém 1923. 29. §. 2., 4. p.; Szombathely 1927. 393. §.; Vác 1930. 316. §. 2. p.; Pécs 1936. 540. §., 543. §.). Ezt elsősorban különféle témájú előadások szervezésével vélték kivitelezhetőnek, melyek közül az egyes egyházmegyékben más-más elemre helyezték a hangsúlyt. A veszprémi

zsinatok elsősorban a nép szélesebb rétegeit érintő aktuális társadalmi kérdésekkel foglalkozó előadásokat szorgalmazták, melyeken szigorúan a katolikus világnézet alapján tárgyalták az egyes témákat: „(...) az iparos kérdést, az iparos bajait, kríziseit szakszerűen kell ott tárgyalni, a nőkérdésről a kat. Egyház szellemében való oktatást kell adni, szóval tanítani, művelni és irányítani kell a tagokat. (...) Neveljék az egyesületek a kat. öntudatot, a kat. gondolkodásmódot a tagokban. (...) Az egyesületekben tehát tanítani kell a tagokat.” (Veszprém 1923. 29. §. 2-4. p.) Hasonlóképpen látták Pécsen is: „Ismeretterjesztő előadásokkal sok kártékony befolyástól lehet a tagokat megmenteni.” (Pécs 1936. 543. §.) Másrészt nagy hangsúlyt helyeztek a felnőtt lakosság vallási műveltségének emelésére is, hiszen az elemi iskolákban a hittanórákon csak éppen az alapokat sajátították el, a vasárnap délutáni templomi hitoktatáson pedig inkább kateketikai és gyakorlati hitéleti dolgokról volt szó (Tengely 2020; Vác 1921. 37. §. 7. p.; Veszprém 1923. 200. §., 207. §.; Szombathely 1927. 368. §.; Vác 1930. 171. §., 247. §. 4. p., 254. §.). Ezért különféle egyháztörténeti, egyházművészeti és más vallási témájú előadások tartását is szükségesnek vélték (Vác 1930. 308. §. 3. p.; Veszprém 1923. 29. §. 4. p.; Pécs 1936. 543. §.; Eger 1931. 154. §. 3. p.; Veszprém 1934. 308. §. 3. p.). Fontosnak tartották azonban a zsinatokon, hogy figyelmeztessék a papságot és a híveket, hogy nehogyan „átessenek a ló túlsó oldalára” és az immár széles művelődési tevékenységet kifejtő egyesületek élete kimerüljön az ünnepségek és rendezvények tartásában (Veszprém 1923. 29. §. 2., 4. p.; Vác 1930. 316. §. 7. p.; Pécs 1936. 543. §.). Jól mutatja, hogy ez mennyire reális „veszély” volt, hogy ugyanerre Bangha Béla is figyelmeztette a Mária-kongregációkat (Bangha 1941. I. 355.).

A népakadémiák

Az egyesületekben zajló népművelési tevékenység mellett egyes egyházmegyékben tervbe vettek kifejezetten népművelési tevékenységet végző, a katolikus elemi oktatási struktúrához kapcsolódó ún. népakadémiák megalakítását is.

Szentiványi Károly plébános, a Katolikus Népszövetség korábbi igazgatója az 1910-es években közzétett egy javaslatot ún. falusi népakadémiák [\[4\]](#) szervezésére, melyek célja a falusi nép műveltségének emelése volt és a sok esetben nem túl eredményesen működő gazdasági ismétlőiskolákat váltották volna fel (Szentiványi 1917; Falusi népakadémiák 1921). Ezt a kezdeményezést azonban az első világháború éveiben nem sikerült keresztülvinni, a Katolikus Tanügyi Tanács véleményezése alapján a püspöki kar 1916. március 22-i ülésén elutasította, a kérdés rendezését a háború utáni évekre halasztva (Beke 2018. 519.). [\[5\]](#) A háború után Szentiványi valóban újult erővel neki is látott a terv megvalósításának. A XIV. Országos Katolikus Nagygyűléshez kapcsolódóan a Katolikus Népszövetség 1922. október 11-én egy tanácskozást szervezett lelkipásztorok és tanítók részvételével, melyen Szentiványi ismertette a népakadémiák megalakításának szükségességét (A katolikus nagygyűlés programja 1922; A Katolikus Nagygyűlés után 1922). Ekkor már megértő fülekre talált: az értekezlet elhatározta, hogy megindítja a népakadémiák szervezésének előkészítő munkálatait (Magasabb kultúrát... 1922.; A katolikus nagygyűlés utolsó értekezlete 1922; Falusi népakadémiák szervezése 1922) és hamarosan a püspöki kar is pozitívan véleményezte a kezdeményezést (Beke 1992 I. 134-135.), melyben valószínűleg nagy szerepet játszhatott a népművelés súlyának növekedése a közéletben, mint fentebb láttuk.

A népakadémiák megalakításának ügyét különösen a Veszprémi és a Székesfehérvári egyházmegyében karolták föl. Az 1923-as veszprémi zsinat erőteljesen ajánlotta a vidéki

papságnak, hogy minden falusi iskolához kapcsolódóan szervezzenek népakadémiát. A zsinati statútumok ajánlották, hogy a népakadémiák működtetésébe a helyi plébános vonja be a tanítók mellett „a község katolikus értelmiségének alkalmas egyéneit” is. Az így létrejövő „népművelő testületek” feladata volt, hogy alkalmas időben – valószínűleg elsősorban a mezőgazdasági munkák szüneteiben, a téli időszakban vagy esetleg vasárnaponként – különféle előadásokat és tanfolyamokat szervezzenek a falusi népnek. A tananyag összeállítását a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium [6] által kiadandó vezérfonalak, kész előadások és szemléltető eszközök, illetve a különféle katolikus szervezetek oktatási anyagai alapján ajánlották (Veszprém 1923. 245. §.).

A Székesfehérvári egyházmegyében Prohászka Ottokár püspök 1923-ban kiadott egy körlevelet a falusi népakadémiák kötelező megszervezése tárgyában. Ebben a veszprémi zsinati határozatokkal azonos módon írja le a népakadémiák megszervezésének módját, de figyelemreméltó, hogy nem csak tanácsolja, hanem kötelezi rá papjait. A körlevél szerint ezek már több helyen működnek az egyházmegyében, de ahol nem, ott a szervezet legsürgősebb megalakítását írja elő. Nem véletlen eme sietség: ezekben az években az állami által is nagy erővel folyt az iskolán kívüli népművelés kiépítése, amely azonban nyilvánvalóan nem felekezeti alapon szerveződött, s amely így a Katolikus Egyházra hátrányos helyzetet eredményezhetett, mivel a hívek feletti befolyás csökkenését vonhatta maga után. Prohászka nem kerte: „Ez az ügy azért fontos és sürgős, mert ha mi nem csináljuk meg a népakadémiákat, megcsinálja az ún. Népművelési Tanács, csak hogy ez esetben az intézmény ki van véve a kezünkől. (...)” (SzPL Litt. Enc. 1923/IV. 11. – 1140/1923. Közli: Mózessy 2016. 114.) Hamarosan megtörtént a szervezet egyházmegyei alapszabályának jóváhagyása is (Székesfehérvár 1924. 86. §.).

Az 1924-es székesfehérvári zsinat gyakorlatilag a körlevélben leírtakat nyomtatékosította, illetve pontosította, leszögezve, hogy ahol nincs katolikus népiskola, ott a katolikus egyesületekre alapozva kell megszervezni a népakadémiát (Székesfehérvár 1924. 86. §.). A tíz évvel későbbi, 1934-es székesfehérvári zsinat határozataiba szinte változtatás nélkül kerültek be a kérdésre vonatkozó korábbi pontok (Székesfehérvár 1934. 376. §. 1. p.), amely azonban arra utal, hogy Prohászka püspök rendelete és a zsinati döntés ellenére sok helyen mégsem sikerült a népakadémiák létrehozása. Az 1934-es veszprémi zsinaton már meg sem említették a népakadémiákat, hanem – mint lentebb látni fogjuk – szerepüket az Actio Catholica vette át (Veszprém 1934. 245. §.).

Az Egri főegyházmegyében a papság és a katolikus iskolák tanítóinak népművelési tevékenységét szintén hasonlóan képzelték el, bár ezt nem nevezték népakadémiának. Az egri zsinatok előírták a papságnak, hogy támogassa a helyi „szabadoktatási bizottságok” – amelyeket valójában ekkor már hivatalosan nem így, hanem iskolán kívüli népművelési bizottságoknak neveztek – munkáját és mozdítsa elő az analfabéta tanfolyamok sikerét. De emellett a tanítókkal együtt a papoknak aktívan is részt kellett venniük a népművelési tevékenységben, a zsinatok előírták, hogy ők maguk is szervezzenek tanfolyamokat és tartsanak ismeretterjesztő előadásokat, köztük vallásos és egyháztörténeti témájúakat is, lehetőleg a Katolikus Népszövetség munkaprogramja keretében, melyet tíz év múlva az időközben létrejövő Actio Catholica munkaprogramjára cseréltek az újabb zsinati statútumokban (Eger 1931. 154. §. 3. p.; Eger 1942. 152. §. 4. p.).

Az egyházközségek és az Actio Catholica szerepe a népművelésben

Az 1930-as évek során megváltozott az egyházi népművelés formája két fontos tényező hatására. Egyrészt ebben az évtizedben épületek ki az ország minden részében az egyházközségek, a helyi

katolikus közösség korlátozott autonómiával bíró szervei (Gergely 1999. 103-104.; Tóth 2015. 157-159.; Lénár 2017a. 242-245.; Sági 2020. 245-272.), melyek feladata az 1934-es székesfehérvári zsinat megfogalmazása szerint „minél több hívőt bevonni az aktív katolikus hitéletbe, eleven hitéletet, szociális-karitatív és kulturális életet és ezáltal erőteljes katolikus közszellemet teremteni a plébánián s mindjobban belekapcsolódni az egyházmegyei és országos katolikus mozgalmakba.” (Székesfehérvár 1934. 358. §.) Másrészt 1932-ben létrejött a katolikus társadalom egészét átfogó mozgalom, az Actio Catholica, amely a világi hívek bevonását jelentette az egyház társadalmi tevékenységébe, elsősorban az egyházközségi és az egyesületi életen keresztül, természetesen az egyházi hierarchia irányítása alatt (Gianone 2010). Ezek hatására az 1930-as évektől az egyházmegyei zsinatokon a katolikus népművelési tevékenységet már elsősorban az egyházközségek munkaköréiként képzelték el, az Actio Catholica központi iránymutatása és programja alapján. Ez természetesen nem zárta ki az előbbieket, a népakadémiák működtetését, illetve az egyesületi élet keretein belüli előadásokat, tanfolyamokat, de az egyházközségek és az Actio Catholica irányításával és égisze alatt.

Az 1934-es veszprémi zsinaton kimondták, hogy a tíz évvel korábbi zsinaton említett, a helyi papból, tanítóból és katolikus értelmiségiekből álló „népművelő bizottság” – melyet az 1934-es zsinat már „kulturális bizottságnak” nevez – feladata „általában a katolikus szellemű népnevelő, illetve népfelvilágosító munka és az erőteljes sajtóakció”, melyet az Actio Catholica szellemében, az AC egyházmegyei szervezeteinek működéséhez kidolgozott Útmutató alapján kell végezni (Útmutatás... 1933). Ennek „tananyagát” már elsősorban az Actio Catholica országos elnöksége által kiadott anyagok jelentették, a korábbi zsinaton meghatározott kultuszminisztériumi anyagok és a katolikus intézmények ilyen tartalmú oktatási anyagai mellett (Veszprém 1934. 245. §. 1., 4-5. p., 301. §. 4. p.). Hasonlóan gondolkodtak az Egri főegyházmegyében is: „az iskolán kívüli népművelés (...) lehetőleg az Actio Catholica munkaprogramjába állítandó be.” (Eger 1942. 152. §. 4. p.)

Az 1936-os pécsi zsinat az egyesületek népművelési feladatai mellett szintén megemlíttette az Actio Catholica egyházmegyei központjának ilyen irányú tevékenységét, javasolva, hogy időnként tartsanak nagyobb szabású „katolikus kultúrelőadásokat” központi kiküldöttek bevonásával, „amikor is a katolikus kérdések megtárgyalásával újabb lelkesedést lehetne kiváltani.” (Pécs 1936. 529. §. f. p.) Bár a zsinat nem részletezi jobban az Actio Catholica kulturális feladatait, de egyéb forrásokból kitűnik, hogy ebben az egyházmegyében is a veszprémihez hasonló szisztéma alakult ki (Kerekes 1994 274-275).

Az 1934-es székesfehérvári zsinat az egyházközségek irányából közelítette meg a kérdést. Kimondták, hogy „az egyházközség legyen a mindent magában egyesítő szerv és a különböző hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek, intézmények, mint az egyházközség egyes szakosztályai működjenek.” (Székesfehérvár 1934. 374. §. 1. p.) A népművelés tekintetében elsősorban az egyházközségek kulturális szakosztályainak szántak szerepet. A zsinat kimondta, hogy az egyházközségi képviselőtestület tagjaiból különféle szakosztályokat alakítson, melyeket aztán kiegészíthetnek nem képviselőtestületi tagokkal is. A zsinati határozatok ezen paragrafusában nem említik külön a kulturális szakosztályt, de a későbbi szakaszok egyértelműen utalnak rá, hogy ennek megalakítása is szerepelt a tervek között. A szakosztályok éves munkaprogramját be kellett terjeszteni elfogadás végett a képviselőtestülethez és év végén annak jelentést kellett tenni a végzett munkáról. Így a szakosztályok munkáinak fő irányítója az egyházközségi képviselőtestület volt és annak egyházi elnöke, a plébános. De ahol alkalmasabbnak látszott, ott megengedték, hogy a szakosztályok munkáját a már meglévő egyesületek vagy csoportok végezzék. Az egyes

egyházközségek kulturális szakosztályainak munkáját az egyes esperesi kerületek területén az Esperesi Kerületi Tanács kulturális referensei felügyelték és irányították a tanács útbaigazítása szerint. A zsinat felhívta rá a figyelmet, hogy a referensek lehetőség szerint világi személyek legyenek. Mindez az Egyházmegyei Központi Tanács kulturális szakosztálya felügyelete alá tartozott, amelynek feladatául tűzte ki a zsinat, hogy „gondoskodjék olyan szerv létesítéséről, mely az ismeretterjesztést és szórakoztatást állandóan ellenőrzi és módot keres a lélekrontás meggátolására.” (Székesfehérvár 1934. 365. §., 368. §. 1-2. p., 369. 1-3. p., 376. §. 3. p.). Az 1934-es székesfehérvári zsinat határozataiban emellett továbbra is szerepelt az 1924-es zsinatban is szereplő népakadémia terve, illetve az egyesületek népművelési tevékenységének hangsúlyozása, azonban a fentiekkel összevetve valószínűleg olyan formában, hogy mindezt az egyházközségi kulturális szakosztályok munkáján keresztül képzelték el (Székesfehérvár 1934. 376. §. 1. p.).

Az 1931-es és 1942-es egri zsinatok is az egyházközségek egyik fontos feladatának szánták a helyi katolikus népművelési tevékenység működtetését. 1931-ben így fogalmaztak: „[az egyházközség] a katolikus közművelődés és jótékonyág előmozdítására intézményeket van hivatva létesíteni” (Eger 1931. 96. §. 2.p.). Tíz évvel később az egyházközségi tanácsok számára már nemcsak a közművelődési törekvések lelkes támogatását írták elő, hanem az ahhoz szükséges anyagi források előirányzását is az egyházközségi költségvetésből (Eger 1942. 133. §. 5. p.). Azért különleges ez a kitétel, mert az anyagi forrásokra csak az 1942-es egri zsinat tért ki, a többi „megelégedett” csupán a lelkesítő buzdításokkal, de a szükséges pénzügyi háttér meghatározása nélkül. Hasonlóan látták Győrben is a kérdést (Győr 1935. 402. §.).

A katolikus népkönyvtárak

Nagy jelentőségűek voltak a 20. század első felében a felnőttek művelődése szempontjából a társadalom széles rétegei számára elérhető nyilvános, ún. népkönyvtárak. Ezek megszervezésére már az 1840-es évektől történtek kísérletek, de széles körben való elterjedésük a 20. század első évtizedére tehető, elsősorban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1901. évi 89.938. sz. rendeletének köszönhetően, mely meghatározta a magyar népkönyvtárak szervezési alapelveit. A világháborús pangás után az 1920-as évek elejétől ezt az iskolán kívüli népművelés területéhez kapcsolta a VKM, amellyel újabb lendületet vett a népkönyvtárak szervezése (Utasítás 1902; Csapodi-Tóth-Vértessy 1987. 203-205.; Belovári 2011. 156-160.; Belovári 2012. 101-108.).

Ennek ellenére csupán néhány zsinat foglalkozott a népkönyvtárak kérdésével, bár a „jó”, vagyis a katolikus világnézetnek és erkölcsi elveknek megfelelő sajtó és irodalom pártolása, illetve ezek ajánlása, mint papi kötelesség, minden zsinati statútumban megjelent (pl. Vác 1930. 273. §.; Szombathely 1927. 405. §.; Eger 1931. 9. §., 20. §., 124. §.; Eger 1942. 25. §., 99-100. §., 133. §. 6. p.; Esztergom 1941. 62. §.). De egyedül a székesfehérvári 1924-es zsinaton tértek ki részletesen a népkönyvtárak szervezésének szükségességére. Megállapították, hogy az egyházmegye központjában a papság és világi munkatársaik részére hitvédelmi és szociális könyvtár, az olvasóközönség számára pedig egyházmegyei központi népkönyvtár felállítása szükséges. Úgy gondolták, hogy ez utóbbit a székesfehérvári Belvárosi Katolikus Kör könnyen megközelíthető épületében lenne a legcélszerűbb felállítani, annál is inkább, mert a kört kívánatos lenne központi katolikus körre átalakítani. Hasznosnak vélték, ha ebben a központi könyvtárban elhelyezésre kerülnének a Püspökség és a Szeminárium, illetve esetleg a Reálgymnázium könyvtári katalógusainak másolatai is, hogy az ottani műveket a szélesebb közönség legalább egy napi használatra kikérhesse. A könyvtár szabályzatának megalkotását és a könyvek kezelését a

megalakítandó Központi Katolikus Körre bízták az Egyházmegyei Hivatal ellenőrzése alatt. A zsinat a vidéki lakosság igényeinek kielégítésére esperesi kerületi vándorkönyvtárak felállítását is tervbe vette, olyan módon, hogy az esperesi kerületi koronagyűlések döntsének ezek állományának összetételéről. (Székesfehérvár 1924. 94. §.) Azonban valószínűleg mindez papíron maradt: erre utal, hogy tíz évvel később, 1934-ben az újabb zsinat szó szerint közli az 1924-es tervezetet (Székesfehérvár 1934. 377. §. 1-2. p.).

A székesfehérvári mellett még az 1930-as váci, az 1931-es egri, az 1935-ös győri és az 1940-es pannonhalmi zsinat javasolta lehetőség szerint ifjúsági és népkönyvtárak felállítását, de minden közelebbi részletezés nélkül (Vác 1930. 273. §.; Eger 1931. 121. §.; Győr 1935. 403. §.; Pannonhalma 1940. 253. §.). Ezen a téren azonban Egerben fejlődést tapasztalhatunk: az 1931-es szűkszavú javaslattal szemben az 1942-es zsinaton már sokkal határozottabban kötelezték a helyi lelkipásztorokat katolikus népkönyvtárak felállítására, illetve a világi kölcsönkönyvtárak állományának ellenőrzését is rájuk bízták, „hogy hívei kimondottan katolikus szellemű, de legalábbis erkölcsileg kifogástalan könyveket olvassanak” (Eger 1942. 99. §.).

Az ifjúsági korosztály nevelése és oktatása

Az felnőttképzés területén egy speciális csoportot jelentett az elemi iskolából kimaradó ifjúsági korosztály, akiket a kor felfogása alapvetően már felnőtteknek tekintett. Az egyházmegyei zsinatok kivétel nélkül kiemelten fontosnak tartották az ifjúság nevelését és oktatását, mivel a többségében egyházi kézben lévő elemi és ismétlőiskola elvégzése után a fiatalok hirtelen kikerültek az addig kötelezően érvényesülő egyházi befolyás alól és félő volt, hogy különféle, a katolikus világnézettel nem összeegyeztethető szellemi áramlatok hatása alá kerülnek, vagy legalábbis eltávolodnak az addig az iskolai keretek között kötelezően gyakorolt vallási élettől. Az ifjúsági korosztály vallási és erkölcsi nevelését elsősorban a korban virágzó ifjúsági egyesületek keretében képzelték el (Vác 1921. 147. §. 1. p.; Eger 1931. 154. §. 1-2. p.; Székesfehérvár 1934. 373. §.), mivel „az ifjúság irányítása valláserkölcsi nevelés nélkül nem maradhat” (Székesfehérvár 1924. 90. §.).

A 12-21 év közötti fiúk kötelező állami szervezet, az elsősorban testgyakorlással és katonai ismeretekkel foglalkozó, a trianoni békediktátumban megtiltott sorkatonaságot pótlendő Levente a korban szinte minden településen működött (Gergely 1976), ezért ezzel az összes egyházmegyei zsinat kiemelten foglalkozott. A zsinati atyák figyelmét továbbá az is indokolta, hogy a korban sok összeütközésre adott alkalmat a Levente és az egyház között, hogy a foglalkozásokat vasárnap tartották, így sok fiatal ezért kénytelen volt elmulasztani a misét. Azonban a panaszoknak nem sok fogamatja lett, ezért az állami szervezettel szemben valószínűleg az egyház sikeresebb taktikának vélte, ha abba inkább beépül, mintegy „megkeresztelve” azt (Gergely 1999. 153-154., 162-163.; EFL Körlevelek 1897/1926., 3096/1926., 5394/1927.). Ezért a zsinatok a plébánosok, a hitoktatók és a tanítók kötelességévé tették a Levente munkájában, sőt, irányításában való részvételt. Az ő feladatuk elsősorban abból állt, hogy a Levente-mozgalom világi jellegű intézményét mindinkább a vallás világához közelítsék, például követeljék meg a leventék misehallgatását, gyónását, áldozását, illetve tartsanak számukra vallási témájú előadásokat, elmélyítve az ifjúságban a vallásos érzületet. (Székesfehérvár 1924. 90. §.; Kalocsa 1928. 22. §.; Vác 1930. 310. §. 1-2. p.; Eger 1931. 122. §., 130. §. 1. p., 154. §. 1. p.; Veszprém 1934. 30. §. 1. p.; Székesfehérvár 1934. 106. §., 381. §. 1. p.; Győr 1935. 42. §.; Pécs 1936. 84. §., 126. §., 545. §.; Pannonhalma 1940. 253. §.; Eger 1941. 152. §. 2-3. p.). Ahogy az 1930-as váci zsinat megfogalmazta: „Kitűnő alkalom nyílik itt arra, hogy a Levente intézményben a testgyakorlatra kötelezett 21 éven aluli ifjúsággal a

kapcsolatot fenntartva befolyásukkal elérjék, hogy ezen intézmény nemcsak fizikai fejlődést irányító szervezet legyen, hanem az ifjúság lelki fejlődését és világnézetét is katolikus irányban fejlesztő intézménnyé válják, melyben a levonták rendszeres testedzés mellett fegyelemre, kötelességtudásra és istenfélelemre nevelődnek.” (Vác 1930. 310. §. 1. p.)

A tizenéves fiúk esetében emellett a kimondottan katolikus jellegű ifjúsági egyesületekben való részvételt is szorgalmazták. Különösen az Adolf Kolping által alapított, Magyarországon az 1850-es évektől ismert Katolikus Legényegyletet (*Ruschek* 1887; Szecskó 1992) és az 1892-ben Pokorny Emánuel által alapított Katolikus Tanoncokat Védő Egyesületet ajánlották, melyek fő feladata az iparostanulók vallás-erkölcsi nevelése és műveltségi szintjének emelése volt (Veszprém 1923. 29. §. 1. p.; Székesfehérvár 1924. 90. §.; Szombathely 1927. 393. §.; Vác 1930. 316. §. 1. p., 269. §.; Veszprém 1934. 29. §.; Székesfehérvár 1934. 378. §.; Pécs 1936. 540. §.). Az 1931-es egri zsinat az ún. Katolikus Ifjúsági Egyesületet emelte ki, mint olyan szervezetet, amelyben az ifjúság nevelésének történnie kell (Eger 1931. 154. §. 1. p.). A 20. század elején, az Egri főegyházmegyében valóban történtek kísérletek arra, hogy minden plébánián hozzanak létre egy katolikus ifjúsági egyesületet, azonban az éves sematizmusok tanúsága szerint, melyekben feltüntették az egyes plébániákon lévő katolikus egyesületeket, ezek csak ritka esetben működtek ténylegesen (EFL Körlevelek 4597/1902., 2197/1911.).

A fiúkkal szemben az ismétlőiskolából kikerült tizenéves leányok képzését a zsinatok többsége alig említi (pl. Székesfehérvár 1934. 364. §.). Egyedül az 1931-es egri zsinat foglalkozott részletesebben a kérdéssel. Számukra a zsinat a korban nagy népszerűségnek örvendő Mária-kongregációk megszervezését ajánlotta, elsősorban a tanítónők közreműködésével (Eger 1931. 154. §. 2. p.). A 16. századi gyökerekkel rendelkező, a jezsuita rendhez kötődő Mária-kongregációk a 20. század egyik legnépszerűbb katolikus hitbuzgalmi társulatainak számítottak. A kongregációk elsődleges célját a vallásosság és lelkiélet elmélyítése jelentette elsősorban Szűz Mária érényeinek követése által, emellett a jezsuita szellemi irányítás következtében a katolikus társadalmi elit kinevelése is feladatuk volt, ezért ez a társulati forma elsősorban az iskolázottabb felső- és középrétegekben, illetve a városokban vált népszerűvé (Bangha 1911. 3–9, 16–23.; Löffler 1925. 8–67.). Az egri zsinati statútumok a Mária-kongregációk alternatívájaként megemlítették a leányok számára egy bizonyos Szent Margit Egyesületet is (Eger 1931. 154. §. 2. p.). Mivel a kor egyháztörténeti irodalmában nem ismert ilyen nevű egyesület, lehetséges, hogy valójában a *Katolikus Egyetemi és Főiskolai Nőhallgatók Szent Margit Körére kell gondolnunk*. A Szent Margit Kört 1906-ban alapította a kor katolikus közéletének egyik legnagyobb hatású nőalakja, Farkas Edit, a Szociális Missziótársulat megalapítója az egyetemek és főiskolák katolikus női hallgatóinak összefogására, segélyezésére, hitéletének és katolikus öntudatának fejlesztésére (Csíky 2019. 248–256.). Azonban az is elképzelhető, hogy Egerben egy másik, bár nyilván hasonló leányegyesület tervéről volt szó, amelyet az 1943-as szentté avatása előtt igen nagy népszerűségnek örvendő, a magyar leányifjúság példaképének tekintett Árpád-házi Szent Margitról kívántak elnevezni, és amelynek megalapítását az egyházi vezetők üdvösnek látták volna. Ez utóbbi lehetőséget valószínűbbnek tekinthetjük, mivel a nagyrészt földművelésből vagy ipari munkából élő, kevésbé iskolázott hívekkel rendelkező egyházmegyében a felsőoktatásban részesülő leányok száma elenyészően csekély lehetett. Azonban a zsinat előírásai nagyrészt papíron maradtak: az 1930-as évek egri egyházmegyei sematizmusából kiderül, hogy szinte csak a városokban, vagy a városi jellegű nagyobb ipari központokban működtek Mária-kongregációk, míg a kívánt ún. Szent Margit Egyesület szinte sehol sem alakult meg.

Az 1930-as évek közepén a katolikus ifjúsági egyesületi életben nagy átalakulások történtek: 1935-ben létrejött a KALOT (*Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága*, majd 1938-tól *Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete*), a földműves legényeket összefogó nagy katolikus társadalmi szervezet, mely a valláserkölcsi nevelés mellett nagy hangsúlyt helyezett a tagok műveltségi szintjének emelésére is, ahogy jelszavában is hirdette: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut!” A KALOT nagyon jelentős kulturális tevékenységet fejtett ki a falusi nép körében, elsősorban műsoros rendezvények és előadások, tanfolyamok tartásával és népiskolák működtetésével (Balogh 1998. 41., 122-128., 137-146.). Egy évvel később megalakult a leányok számára a hasonló tevékenységet kifejtő **Katolikus Leánykörök Szövetsége, a KALÁSZ is** (Székely 1989. 43-57.). Ebből adódóan az 1940-es évek egyházmegyei zsinatai az ifjúsági korosztály számára a korábbi egyesületekkel szemben már elsősorban a KALOT-ot és a KALÁSZ-t ajánlották. Sőt, az 1941-es egri zsinat egyenesen az egyházmegye hivatalos ifjúsági szervezeteinek nevezte ezeket, amelyek megszervezését a lelkipásztorok kötelességévé tették, és tevékenységükben mind a helyi papság, mint a katolikus iskolák tantestületének tagjai kötelesek voltak részt venni (Eger 1942. 152. §. 1. p.; Pannonhalma 1940. 252. §.).

A felnőttképzés módszertana

A felnőttképzés módszereiről és eszközeiről meglehetősen szűkszavúan nyilatkoznak a zsinatok, nem nagy hangsúlyt helyezve rá. A korban általánosan elfogadott módon elsősorban előadások formájában képzelték el a felnőttek képzését, de ezek módszertanára csak ritka esetben tértek ki. Például az 1930-as váci zsinat felhívta a figyelmet az egyesületi előadások témáinak tervszerű összeállítására, melyet a plébános és a káplán közös feladatának szántak (Vác 1930. 253. §. 2. p.). Ugyanez a zsinat igen gyakorlatias módon azt is tanácsolta, hogy a pap az egyesületi előadásokra időnként egy-egy rátermett idegen előadót is hívjon meg, „aki nemcsak a maga újszerűségével, hanem hivatásával járó tudásával is rendszerint nagyobb érdeklődést vált ki.” (Vác 1930. 316. §. 7. p.) Hasonlóképpen az 1936-os pécsi zsinat is javasolta, hogy világiakat is vonjanak be az Actio Catholica előadásainak tartásába: „A világiak bevonása csak emeli a hatást. Ilyen világi férfiak most már szintén vannak s csak várnak a cselekvésre.” (Pécs 1936. 529. §. f. p.)

Csupán az 1934-es székesfehérvári zsinat határozataiban találkozunk részletesebb módszertani útmutatással. A zsinat javasolta a papságnak a népművelésben a modern technikai eszközök, a rádió és a vetítógépek [\[7\]](#) használatát, „melyek profán és üzleti kezekben óriási rombolást végezhetnek a nép lelkében, gondos kezekben pedig sok áldás dús forrásává válnak.” A népművelő előadások szemléltető anyagainak gyűjtését és az egyes településekre való eljuttatását, csakúgy, mint a szükséges technikai eszközök biztosítását az Egyházmegyei Központi Tanács kulturális szakosztálya feladatának szánták, csakúgy, mint az egyesületek papi és világi vezetőinek rendszeres továbbképzését (Székesfehérvár 1934. 376. §. 2., 4. p.).

Konklúziók

Az egyes egyházmegyékben nem egyforma intenzitással és részletességgel foglalkoztak a népművelés kérdésével. Leginkább a veszprémi és a székesfehérvári zsinatokon hangsúlyozták ennek fontosságát, melyben minden bizonnyal a két főpásztor, Rott Nándor és Prohászka Ottokár hatását kell látnunk, akik koruk társadalmi kérdések iránt leginkább érdeklődő, legagilisabb

püspökei voltak (Mózy 2006; Szabó 2007; Karlinszky 2020. 229-243.; Tengely 2020b. 273-292.). Ezt láthatjuk a téma formai megjelenését illetően is az egyes zsinati statútumokban: sok helyen nem szenteltek külön egységet a témának, csak egy-két paragrafusban említették leginkább a papság társadalmi tevékenységét taglaló fejezetekben; az 1930-as váci és az 1942-es egeri zsinatokon külön alfejezetként szerepelt a téma az oktatásügy részeként, míg a veszprémi statútumokban önálló fejezetben olvashatunk róla „A felnőttek oktatása” címmel, mely szintén azt sugallja, hogy Veszprémben tulajdonítottak a legnagyobb jelentőséget a témának.

A zsinati határozatokból az is kitűnik, hogy a két világháború közötti években a katolikus egyházban nem volt egységes kép arról, hogy pontosan mit értenek az iskolán kívüli népművelés alatt. Voltak egyházmegyék, ahol elsősorban a felnőtt lakosság körében zajló népnevelő vagy ismeretterjesztő tevékenységre igyekeztek helyezni a hangsúlyt, míg például Egerben legfőképp az ifjúság valláserkölcsei nevelését tartották fontosnak. Ennek megfelelően a népművelés formai megoldásai is színes képet mutatnak: az 1920-as években és az 1930-as évek elején ezt egyes helyeken népakadémiák és népkönyvtárak szervezésével, míg máshol inkább a katolikus egyesületek tevékenységének kiterjesztésével képelték el. Az 1930-as években az egyházközségek létrejöttével azonban egységesülést tapasztalhatunk: a katolikus népművelési tevékenységet már elsősorban ezek keretében képelték el az Actio Catholica központi szellemi irányításával, bár a korábbi formákat továbbra sem kizárva.

Tartalmi szempontból a felnőttképzést szintén meglehetősen különbözőképpen látták az egyes egyházmegyékben. Négy jól elkülöníthető tartalmi csoport állapítható meg a zsinati statútumokban. Az első a szűken vett hitoktatás, mely az elemi iskolában elsajátított hittani ismeretek elmélyítését és bővítését jelentette alapvetően a katekézis alapján – némi liturgikus ismerettel kiegészítve –, melynek elsődleges színtere a trienti zsinat óta kötelező vasárnap és ünnepnap délutáni templomi katekézis volt (Tengely 2020a; (Vác 1921. 37. §. 7. p.; Veszprém 1923. 200. §., 207. §.; Szombathely 1927. 368. §.; Vác 1930. 171. §., 247. §. 4. p., 254. §.; Eger 1931. 131. §. 8. p.; Székesfehérvár 1934. 268. §. 6. p.; Veszprém 1934. 200. §., 207.; Pécs 1936. 70. §. c.; Pannonhalma 1940. 38. §., Esztergom 1941. 61. §., 300. §.)). Ezt a zsinatokon nem tekintették az iskolán kívüli népművelés részének, hanem attól teljesen függetlenül kezelték, bár időnként a népművelés kapcsán is megemlítették, hogy az ifjúsági egyesületekben időnként ajánlatos hitoktatást is tartani. A második csoportot a tágabb értelemben vett vallásos műveltség emelése jelentette, például egyháztörténeti, egyházművészeti témákról szóló előadások formájában. A harmadik csoport a különféle világi témák, főleg aktuális közéleti, társadalmi, gazdasági kérdések feldolgozása volt, de szigorúan a katolikus világnézet alapján, csakis „megbízható” előadók által. Ennek egyértelmű célja az egyénekben a katolikus öntudat erősítése, a különféle közéleti témákban az egyházi álláspont mögé a tömegek besorakoztatása, végső soron a katolikus társadalom megerősítése volt. Ezzel szemben kevésbé fontosnak tűnik a zsinatokon a negyedik csoport, a „klasszikus” népművelési témák, vagyis a világi műveltség emelésére és az ismeretterjesztésre irányuló tevékenység, például csak az 1931-es egeri zsinat említi konkrétan az analfabéta tanfolyamok támogatását (Eger 1931. 121. §.). Ebből egyértelműen kitűnik, hogy az egyház elsősorban a katolikus világnézet erősítésére és terjesztésére kívánta felhasználni az iskolán kívüli népművelési tevékenységet, ez volt a fő cél, s mellette csak mellékes elemként jelent meg a felnőtt lakosság általános műveltségének emelése.

Felmerül a kérdés, hogy a zsinati határozatokat mennyiben követték gyakorlati tettek, milyen népművelési tevékenységet fejtett ki a Katolikus Egyház a vizsgált korszakban? Az Actio Catholica

és a KALOT ilyen irányú munkája közismert (Balogh 1998. 41., 122-128., 137-146.; Gianone, 2010. 72-76.). Emellett kétségtelen, hogy voltak területek, ahol már az 1920-as évek elejétől rendkívül élénk népművelési tevékenység folyt katolikus népiskolák, előadások, tanfolyamok, kultúrházak létesítésével. Talán a Pannonhalmi egyházmegye bencés plébániáin folyt a legélénkebb népművelési munka, például Csanakfaluban alapította meg az első rendszeres magyarországi népiskolát Szekeres Bónis bencés atya 1921-ben (Dénesi 2021. 28-29., 30., 38., 41, 72., 86., 109-113., 118., 122. 130.). A Váci egyházmegye területén is több mint félszáz kultúrház épült fel időszakunkban, nagy mértékben Hanauer Árpád püspök szorgalmazásának köszönhetően (Lénár 2017b. 83.), és ismert például a kaposvári egyházközségek ilyen irányú munkája is (Belovári 2011. 96-97., 136., 181.), csakúgy, mint a Szombathelyi egyházmegyei kezdeményezések (Tóth 2015. 188-190.). Feltételezhetően azonban az egyház népművelési tevékenysége nem volt mindenhol ilyen virágzó, de ennek részletes feltárása még a jövőbeli kutatások feladata.

Rövidítések:

EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár

SzPL = Székesfehérvári Püspöki Levéltár

KFL = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Források:

- A Kalocsai Főegyházmegye zsinati határozatai. In: KFL Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 1928. 99-105. p.
- A Szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. Szombathely, K. n., 1927. In: Bakó, Balázs (szerk.) (2017): A Szombathelyi egyházmegye zsinatai. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 151-315. p.
- Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei. Eger, 1931. In: Tengely, Adrienn (szerk.) (2016): Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 177-277. p.
- Az 1935. évi győri egyházmegyei zsinat határozatai (1935). Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája.
- Az 1942. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei. Eger, 1942. In: Tengely, Adrienn (szerk.) (2016): Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 329-428. p.
- Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat (1941. nov. 11-12.) határozatai. Budapest, Stephaneum, 1942. In: Adriányi, Gábor (szerk.) (2017): Esztergomi zsinatok a 19-20. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. CD-melléklet.
- Decreta Synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Budapest, Pallas, 1921. In: Lénár, Andor (szerk.) (2017): A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19 és 20. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi

Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 233-312. p.

- Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Székesfehérvár, Debreczeni István Könyvnyomdája, 1924. In: Mózessy, Gergely (szerk.) (2016): A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 85-182. p.
- Decreta Synodalia. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Rákospalota, Váci Egyházmegye, 1930. In: Lénár, Andor (szerk.) (2017): A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19 és 20. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 353-502. p.
- Decreta Synodalia. Az 1934. június 20-tól 22-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Székesfehérvár, 1935. In: Mózessy, Gergely (szerk.) (2016): A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. CD-melléklet.
- Decreta Synodalia. Az 1940-ben tartott pannonthalmi egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1940. In: Dénesi, Tamás (szerk.) (2021): A Pannonthalmi egyházmegye zsinatai. Budapest, Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 165-236. p.
- Egyházmegyei határozatok és törvények. Decrata almae dioecesis Wesprimiensis anno 1923. diebus 19-21. Junii in synodo dioeciesana publicata et approbata. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1923. In: Gárdonyi, Máté (szerk.) (2016): Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 127-234. p.
- Egyházmegyei határozatok és törvények. Decrata almae dioecesis Wesprimiensis anno 1934. diebus 25-28. Junii in secunda synodo dioeciesana publicata et approbata. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1935. In: Gárdonyi, Máté (szerk.) (2016): Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. CD-melléklet.
- Statuta Synodalia. Pécs egyházmegyei zsinati határozatok. Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1936. In: Damásdi, Zoltán (szerk.) (2017): Az 1936. évi pécsi egyházmegyei zsinat. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 75-336. p.

Felhasznált irodalom:

- A Katolikus Nagygyűlés programja. In: Nemzeti Újság 1922. okt. 7., 8. p.
- A Katolikus Nagygyűlés után. In: Nemzeti Újság 1922. okt. 12. 3. p.
- A katolikus nagygyűlés utolsó értekezlete. In: 8 órai újság 1922. okt. 12. 7. p.
- Balogh, Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- Bangha, Béla (1911): Mi a kongregáció? Budapest.
- Bangha, Béla (1941): A Nagyasszony zászlaja alatt. Budapest, Szent István Társulat.
- Beke, Margit (szerk.) (1992): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. München, Aurora.

- Beke, Margit (szerk.) (2018): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892-1918 között. Budapest, Szent István Társulat.
- Belovári, Anita (2011): Közművelődés és iskolán kívüli művelődés a két világháború között a Dél-Dunántúlon (A Somogy megyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság iratanyagának tükrében). Doktori disszertáció. Budapest, ELTE
- Belovári, Anita: „Valljuk meg...a falunak nem is igen van viszonya a könyvvvel”. Népkönyvtárügy a két világháború között. In: Acta Scientiarum Socialium 15. évf. 37. sz. 101-108. p.
- Codex Iuris Canonici (1917). Roma. <http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html> (2017. 02. 28.)
- Csapodi, Csaba – Tóth, András – Vértessy, Miklós (1987): Magyar könyvtártörténet. Budapest, Gondolat.
- Csíky, Balázs (2019): A Szent Margit Kör (1906–1947). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 31. évf. 1-4. sz. 248-256. p.
- Dénesi, Tamás (szerk.) (2021): A Pannonhalmi egyházmegye zsinatai. Budapest, Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Falusi népakadémiák (1921). In: Vasárnap 2. évf. 48. sz. 1-3. p.
- Falusi népakadémiák szervezése (1922). In: Magyar Pedagógia 31. évf. 187. p.
- Gelencsér, Katalin (é. n.): A művelődés, az öntevékeny közösségi művelődés formái és funkciói Magyarországon. In: B. Gelencsér, Katalin (szerk.): Művelődéstörténet II. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó. 674–702. p.
- Gergely, Ferenc (1976): Horthy leventéi. A leventeintézmény története. [Budapest], Kossuth Kiadó.
- Gergely, Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. H. n., Pannonica Kiadó.
- Gianone, András (2010): Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola.
- Juhász, Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Karlinszky, Balázs (2020): Rétegpasztoráció a Veszprémi egyházmegyében (1919-1939). In: Karlinszky, Balázs - Varga, Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918-1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között . Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 229-243. p.
- Kerekes, Imre (1994-1995): Az Actio Catholica Baranyában. In: Baranya 7-8. évf. 267-277. p.
- Lénár, Andor (2017a): A Váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919-1942). Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola - Pécsi Egyháztörténeti Intézet.
- Lénár, Andor (2017b): A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19. és 20. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Löffler, Fülöp (1925): A Mária-kongregációk. Budapest.
- Magasabb kultúrát kell adni a népnek. In: Magyarország 1922. okt. 12., 7. p.
- Maróti, Andor – Rubovszky, Kálmán – Sári Mihály (szerk.) (1998): A magyar felnőttoktatás története. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája.
- Mózessy, Gergely (szerk.) (2006): Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Székesfehérvár – Budapest, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

- Mózessy, Gergely (szerk.) (2016): A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Petrás, Éva (2013): Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931–1944. In: Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. 2. sz. 3-19. p.
- Ruschek, Antal (1887): A Katholikus Legényegylet magyar földön. Budapest.
- Sági, György (2020): Egyházközségek megalakítása a Veszprémi egyházmegye területén Rott Nándor püspöksége idején. In: Karlinszky, Balázs - Varga, Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918-1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között . Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 245-272. p.
- Szabadoktatás és népakadémiák (1916). In: Katholikus Nevelés 10. évf. 6. sz. 281. p.
- Szabó, Ferenc (2007): Prohászka Ottokár élete és műve. Budapest, Szent István Társulat.
- Szecskó, Károly (1992): Az Egri Katolikus Legényegylet története (1860-1951). Tanulmányok Heves megye történetéből 12. Eger.
- Székely, Andrea (1989): Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ. In: Katolikus Szemle 41. évf. 1. sz. 43-57. p.
- Szentiványi, Károly (1917): *Népakadémia, mint a falusi általános és gazdasági népművelés országos intézménye*. Pécs, Wessely-Horváth Nyomda.
- T. Kiss, Tamás (1998): Az iskolán kívüli népművelés és felnőttoktatás Magyarországon az 1920-as években. In: Maróti, Andor – Rubovszky, Kálmán – Sári, Mihály (szerk.): A magyar felnőttoktatás története. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája, 217-226. p.
- T. Kiss, Tamás (1999): Felnőttoktatás-történet Magyarországon. In: Educatio, 8. évf. 1. sz. 3-13. p.
- Tengely, Adrienn (2010): A katolikus hitbuzgalmi és karitatív egyesületek andragógiai tevékenysége a dualizmus kori Pécs példája alapján. In: Juhász, Erika (szerk.): Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus. Debrecen, Center for Higher Education Research and Development - University of Debrecen, 385-390. p.
- Tengely, Adrienn (2014): „A jó könyv - levél a jó Istentől”. A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécsen. In: Kerekes, Imre (szerk.): Öttorony vonzásában. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből . Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 116-126. p.
- Tengely, Adrienn (2017): A Mária-kongregációs könyvtárak a 20. század első felében. In: Kulturális Szemle 4. évf. 1. sz. 65-70. p.
- Tengely, Adrienn (2020a): A felnőtt katekézis kérdése az egri egyházmegyei zsinatokon a 20. században. In: Hideg, Gabriella - Simándi, Szilvia - Virág, Irén (szerk.): Prevenció, intervenció és kompenzáció . Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 356-361. p.
- Tengely, Adrienn (2020b): Pro lege et grege - A törvényért és a nyájért. Rott püspök tevékenysége az őszirózsás forradalom időszakában. In: Karlinszky, Balázs - Varga, Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918-1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között . Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 273-292. p.
- Tóth, Krisztina (2015): A Szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936-1944). Budapest, MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport.

- Utasítás a népkönyvtárak szervezésére (1902). Budapest, Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa. <https://mek.oszk.hu/13900/13962/13962.pdf> (2021. 10. 27.)
- Útmutatás az Actio Catholica egyházmegyei szervezeteinek működéséhez (1933). Actio Catholica Országos Elnöksége.

[1] A korabeli forrásokban rendszerint egybeírják az „iskolánkívüli” kifejezést, jelen tanulmányban mi a jelenlegi helyesírásnak megfelelően külön használjuk ezt.

[2] Az 1917-es egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici 356. kánonja tízévente kötelezte a püspököket egyházmegyei zsinatok tartására. (CIC 1917. 356. can.). Magyarországon azonban 1918–1920 között a világháború elvesztése, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és az ország megcsonkítása olyan helyzetet teremtett, hogy lehetetlen volt ezt azonnal teljesíteni, de mihelyst konszolidálódtak a viszonyok, az egyházmegyéekben sorra megindultak a zsinati munkálatok. Elsőként a Váci egyházmegyében tartottak zsinatot 1921-ben, majd ezt követte 1923-ban és 1934-ben a Veszprémi, 1924-ben és 1934-ben a Székesfehérvári, 1926-ban és 1940-ben a Pannonhalmi, 1927-ben a Szombathelyi, 1928-ban a Kalocsai, 1930-ban ismét a Váci, 1931-ben és 1942-ben az Egri, 1935-ben a Győri, 1936-ban a Pécsi és 1942-ben az Esztergomi egyházmegye zsinata (Gergely 1999. 210-220.). A zsinati határozatok a kánonokban általánosan előírt dolgoknak az egyházmegye térbeli és időbeli viszonyaira és igényeire igazított részletezését tartalmazták, gyakorlati útmutatást adva lehetőség szerint minden felmerülő ügyre vonatkozóan, így nagyszerű forrásai a korabeli egyházi életnek és gondolkodásmódnak.

[3] Az egyházi és állami szervek kapcsolatának tisztázása a népművelés terén még jövőbeni kutatások feladata.

[4] Maga a népakadémia kifejezés már nem volt új, gondoljunk csak az Erzsébet Népakadémiára (Juhász 2016. 30.).

[5] Érdekes módon a Katholikus Nevelés 1916. júniusi száma viszont azt sugallja, hogy a Tanács mégis elfogadta a népakadémiák felállításának tervét (Szabadoktatás és népakadémiák 1916). De valószínűleg voltak kétes pontok és ezért nem támogatta a püspöki kar.

[6] A forrásban „m. kir. kultuskormány” szerepel, de ez nyilvánvalóan a VKM-re vonatkozik.

[7] Valószínűleg diapozitív- és filmvetítőgépekről is szó volt.